

Metonímia

Trón Viktor

In: Kálmán—Tóth—Varasdi (szerk.) 2002.

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XIII.

Lexikalista elméletek a nyelvészetben.

Tinta Könyvkiadó, Budapest. 291—312.

1. Bevezetés

- konstrukciós többértelműség: olyan poliszémia, melynek egyértelműsítése szemantikai vagy pragmatikai következtetéseken alapul, és bizonyos speciális mondattani konstrukcióhoz kötődik
- a többértelműség a mondattani szerkezethez kötődik, nem az egyes lexikai egységekhez
- ezen belül: logikai metonímia

2. Logikai metonímia mint konstrukciós többértelműség

2.1 Logikai metonímia és a lexikon

- metonímia mint “retorikai eszköz”, nem nyelvspecifikus
 - Chomskyt olvasok. = Chomsky által írt írást olvasok.
- logikai metonímia (ige+tárgy, jelzős szerkezet)
 - Befejeztem/Elkezdtem a könyvet/dalt/házat.
 - Kávé közben valaki megszólított.
 - *A ház közben valaki megszólított.
- konvencionalizált és alkalmi metonímia
 - Mindenki élvezte ezt a könyvet. (olvasni)
 - A kecském élvezte a könyvet. (a megevését)
- feltételezés: a konvencionális metonimikus olvasatok a szerkezetben szereplő egységek lexikai (szemantikai) tulajdonságaival függenek össze
- ezt a reprezentációban kell kódolni

2.2 A metonímia nem igei többértelműség

- jelentésposztulátumok bevezetése
 - egymást kölcsönösen kizáró jelentésposztulátumok (befejezi a könyv írását vs olvasását)
 - *befejez* két jelentésének felvétele a szótárba
- értelmezéseket felsoroló lexikon (*sense enumeration*)
 - 'befejezi valaminek az olvasását', ahol a tárgyat 'általában olvasni szokták'
 - 'befejezi valaminek az írását', ahol a tárgyat 'általában írni szokták'
- de ezeknek nem ugyanolyanok a szelekciós tulajdonságai:
 - Befejeztem a felirat olvasását.
 - Befejeztem a feliratot. ≠ 'befejeztem a felirat elolvasását'
- és a többértelműség gyakran függetleníthető az igtől
 - befejez/elkezd/élvez egy könyvet ('olvasás')
 - befejezi/elkezdi/élvezi a dalt

2.3 A metonímia nem főnévi többértelműség

- homonímia vs konstrukciós többértelműség: kopredikáció
 - Miután befejeztem, a sarokba dobtam a könyvet.
 - Orsi elkezdte, de rögtön le is ejtette a szendvicsét.
 - *Az ár megszúrta a kezemet és elmosta a házamat.
- jelzős szerkezetek
 - gyors útvonal/gépíró/kávészár
 - könnyű feladat/nyelv
- a jelzői módosítás a metonimikus értelmezés mentén történik: olyan gépíró, aki gyorsan tud gépelni

3. A generatív lexikon és a metonímia

GL:

- alulspecifikáció
 - megengedi a metonimikus értelmezést a megfelelő kontextusban
- lexikai dekompozíció
 - primitívumok

3.1 Lexikai dekompozíció

- a kompozicionalitás nem valósítható meg lexikai dekompozíció nélkül
- a szemantikai típus megadása nem elégséges a szavak reprezentációjában
- primitívumokra van szükség

3.2 A generatív lexikon elmélete

- a GL fő célja az, hogy megmagyarázza a többértelműségek különböző fajtáit, a szavak kontextus által befolyásolt kreatív használatát
- másik célja a szemantika jólformáltság fogalmának megalapozása, amely megszorítja a lehetséges szójelentéseket (vagy azok módosulásának lehetséges módjait)
- a szemantikai jólformáltságnak csak egyik összetevője a lexikai/szemantikai szerkezet
- a természetes nyelvi jelentések valójában nyelven kívüli konceptuális elvek leképezései – a lexikai dekompozíció dimenziói általános kognitív műveletek dimenzióival hozhatók kapcsolatba

3. Qualia-szerkezet

3.3.1 A metonimikus értelmezés dimenziói

- qualia = érzékelt vagy tapasztalt tulajdonság
- a qualia-szerkezet elemei:
 - RÉSZ: az objektum és részei között fennálló viszony
 - FORMA: ami egy nagyobb tartományban az elem megkülönböztető jegye
 - MIRE-VALÓ: az objektum funkciója, célja
 - MITŐL-LESZ: az objektum keletkezésével, létrehozásával és eredetével kapcsolatos tényezők
- attribútum-érték struktúrák ábrázolás (AVS)

regény	
RÉSZ	narratíva
FORMA OK	könyv
MIRE-VALÓ	olvasás
MITŐL-LESZ	írás

3.4 A szemantikai összerakás módjai

- típuskényszerítés (*type coercion*): egy predikátum az argumentumot az általa várt szemantikai típusba (pl. entitásból eseménybe) kényszeríti, amennyiben az argumentum alaptípusával nem volna képes kombinálódni
 - befejeztem a regényt '...a regény olvasását' MIRE-VALÓ
 - befejeztem a regényt '...a regény írását' MITŐL-LESZ
 - nekikezdttem a levesnek '...evésének' MIRE-VALÓ
 - nekikezdttem a levesnek '...főzésének' MITŐL-LESZ
- szelektív kötés (*selective binding*): a szintaktikai fej szemantikai típusa öröklődik az összetett kifejezésre
 - hosszú film 'egyfajta film, amely megnézése (MIRE-VALÓ) hosszú ideig tart'

4. Mennyire produktív a típuskikényszerítés?

4.1 Qualia-szerkezet és szelekció

- aktív vs passzív szelekció
 - Befejezte a színházat. (az építését, aktív)
 - *Abbahagyta a színházat. (az építését, passzív)
- a különböző qualia-attribútumok mentén történő metonímikus értelmezések nem fordulhatnak elő kopredikációban:
 - Nekikezdttem a levesnek, majd a könyvnek.
 - ≠ 'a leves megfőzésének, majd a könyv elolvasásának'
 - ≠ 'a leves megevésének, majd a könyv megírásának'

- a predikátum letilthatja valamely qualia-attribútumának elérhetőségét:

- hosszú könyv

- = sokáig tart elolvasni

MIRE-VALÓ

- ≠ sokáig tart megírni

MITŐL-LESZ

- a predikátum megválasztásának egyéb követelményei is lehetnek, pl. *él/vez* csak fogyasztással vagy érzékeléssel

- Élvezem ezt a filmet/sört.

= 'nézni/inni'

- ?Élvezem ezt a kulcsot/széket. ≠ 'nyitni vele/ülni rajta'

- de: Élvezem az ülést ezen a széken.

4.2 Lexikalizált jelentésösszerakási módok

- a predikátum egyértelműen meghatározhatja a hiányzó eseményt, függetlenül az argumentumtól
 - Szeretnék egy biciklit. (birtokolni)
 - Kéne egy könyv. (birtokolni)
 - Igyekeztem, hogy Dani ott legyen. (elérni)
 - Megígértem, hogy Annát megvizsgálja az orvos. (hogyan elintézem)

4.2.1 Az *elfelejt* ige

- a predikátum meghatározhatja a hiányzó eseményt, de több lehetőséget is megenged
- faktív jelentés: előfeltételezi a bővítmény által jelölt esemény igazságát
 - Elfelejtettem, hogy telefonáltam.
- nemfaktív jelentés
 - Elfelejtettem telefonálni.
- beágyazott-kérdéses jelentés (BK)
 - Elfelejtettem, hogy mikor telefonáltam.

- állhat főnévi csoporttal is
 - Elfelejtettem azt a könyvet/színdarabot. (miről szól/hogyan kell eljátszani)
 - Elfelejtettem a címét/jelszavamat. (mi az)
- a főnévi csoportoknál a BK jelentés nehezen elérhető
 - Elfelejtettem a könnyező pálmát. (≠ milyen/hogyan kell gondozni)
- BK nem korlátlanul
 - Nem emlékszem az esküvőre. ≠ mikor volt
 - Nem emlékszem az útkereszteződésre. ≠ hol van
 - Nem emlékszem a gyerekekre. ≠ hányan vannak

4.2.2. Üres igék

- a MIRE-VALÓ által megszabott esemény a predikatív tartalmat specifikálja, nem pedig argumentuma annak
 - use the knife/contact lenses/chairs
 - have a shower/meal/party
- magyarban: megjegyzést tesz, döntést hoz

4.2.3 Jelzős szerkezetek

- a melléknév többféleképpen módosíthatja a főnévi fejet, de a módosítás mindig a főnév szemantikájától függ, és a szerkezetben egyértelműsödik
- az egyes melléknevek önkényesnek tűnő lexikai tulajdonsága, hogy melyik összerakást engedélyezi, és hogy milyen jelentésmódosuláson mehet keresztül

	kutya	esemény	nap	szoba
szomorú				*
ijedt		*	*	*
napfényes	*	*		
hangos		*	*	
nyugodt				

5. Referenciaátvitel

- névmások esetén is lehet metonímia: indexikus transzfer (kocsikulcs)
 - Ezzel akartam menni, de nem indult el.
 - *Ezzel akartam menni, de nem ment bele a zárba.
- „igazi” metonímia:
 - Én itt állok az udvarban. (a kocsim)
- kopredikációs teszt
 - *Remélem, nem állok rossz helyen és nem fogok megrongálódni. (a kocsim)
(ezt az indexikus transzferrel meg lehet csinálni)
- referenciaátvitel: a kopredikáció az eredeti jelöltre vonatkozik
 - Nem akarok rossz helyen állni, aztán egy vagyont fizetni. (a kocsimmal, én)
- referenciaátvitel csak bizonyos igékkel:
 - Jóska lerobbant. = a kocsija
 - Jóska elromlott. ≠ a kocsija

6. Konstruktív többértelműség és áthidalás

- a metonímiát vissza lehet vezetni az áthidalásra (=hiányzó elem pótlása kontextuális információ alapján); pl. egy határozott leírás előzménye (antecedent of a definit expression)
 - Bementünk a boltba. Az eladó nem volt sehol. (az eladó, aki a boltban dolgozik)
- a metonímia szigorúbb, mert szintaktikai megszorítások is érvényesek rá, a diskurzusbeli áthidalás szabadabb
 - (komplexebb áthidalás: Hétvégén egy esküvőn voltam. A menyasszonynak három koszorúslánya volt.)